

TEMELJIT ZNANSTVENI PRISTUP*

(Doprinos Frane Bulića proučavanju starohrvatskih spomenika)

Željko Rapanić

Kad se u bilo kojoj prilici ili bilo kojim povodom piše ili govori o Frani Buliću, jednostavnom čovjeku i učenjaku, ne bi se smjele ispustiti iz vida one temeljne pretpostavke na kojima počiva cjelokupno njegovo golemo arheološko i povijesno djelo. S obzirom da se u ovom slučaju radi o prigodnoj riječi, neka mi bude dopušteno — u svečanoj situaciji — izdvojiti iz onog mnoštva činilaca koji oslikavaju Bulićev opus i Bulićev lik samo dva detalja koji mi se čine vrlo važnima, dapače bitnima, kad se govori o njegovu doprinosu znanosti, tj. proučavanju antičkih (rimskih), kasnoantičkih i starokršćanskih te srednjovjekovnih ili u našem slučaju starohrvatskih spomenika. To su: savjesnost temeljita i školovana znanstvenika, kao prva i bitna premisa, a onda rijetka vidovitost genijalna umnog radnika. Te bih dvije pretpostavke danas ukratko elaborirao, povezujući ih uz Bulićevo proučavanje i istraživanje srednjovjekovnih ili starohrvatskih spomenika, kad ga se, evo, prisjećamo u povodu 50. obljetnice njegove smrti.

Dobro je poznato da je u drugoj polovici, a osobito svišetkom prošloga stoljeća, na polju povijesnih znanosti u Hrvata djelovao mnogo spremniji kadar negoli je to bilo u arheologiji.¹ Dok su na jednoj strani prvi historici prilazili s dužnim poštovanjem, pažnjom, tadašnjim znanstvenim pristupom i iskustvom povijesnim izvorima i stariim arhivima, služeći se pri tome temeljitim poznavanjem latinskoga jezika, dotle su ona druga istraživanja, arheološka, ponajviše provodili meškolorani ljudi, amateri i skromni ljubitelji domaće prošlosti. Tako su se na onoj prvoj strani našli i Kukuljević, i Smličiklas, i Rački, pa zatim N. Nodić i V. Klaić, dok su na onoj drugoj iz dubina tla nacionalnu prošlost čitali učitelji,

* Neizmijenjeni tekst predavanja pročitano na znanstvenom dijelu spomen-zbora, 3. studenoga 1984, u povodu 50. obljetnice smrti don Frane Bulića. Dopunjen je samo, zbog tiskanja, potrebnim bilješkama.

¹ Usp. Ž. Rapanić, Postanak arheoloških društava, njihova uloga u razvitku arheologije u Hrvatskoj i doprinos nacionalnoj kulturi, u *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolini*. Znanstveni skup o 100. obljetnici Hrvatskog arheološkog društva. Izd. HAD-a, sv. 6, Zagreb, 1981, str. 15.

svećenici, geometri, oficiri, financijeri, trgovci pa čak i obični, priprosti seljaci, svi oni odreda pravi rodoljubi. Prvi su otkrivali pisanu prošlost, a ovi drugi otimali su zemlju i zaboravu materijalne ostatke. Prvi su prošlost tumačili sustavno, u skladu sa stupnjem razvika i dosezima tadašnje povijesne znanosti, dok su ovi drugi, pak, bili oboružani najčešće samo ljubavlju prema vlastitom narodu i njegovoj prošlosti. I jedno i drugo, dakako, imalo je svoju punu društvenu i političku razložnost, i jedno i drugo bilo je uvjetovano prilikama u kojima je živio jedan narod tako reći bez vlastitog jezika, boreći se protiv inozemnih pretenzija i na narodno biće i na prostor na kojemu je živio. Jer, i hrvatska historiografija i hrvatska arheologija nastale su u vrijeme žestokog suprotstavljanja mađarizaciji i germanizaciji na sjevernim stranama, odnosno kredentističkim pretenzijama na jugu, u Istri i Dalmaciji.

Zato, u takvim društveno-političkim okolnostima, činjenica da se arheologijom u nas počeo baviti jedan školovan čovjek, bečki student, učenik a poslije sljedbenik tada prvog arheološkog kruga u Evropi, znači zapravo početak znanstvenom a onda i stručnom pristupu jednoj djelatnosti, naizgled marginalnoj, no u svoje vrijeme neobično važnoj. Taj čovjek ovdje, kod nas, u Dalmaciji, bio je don Frane Bulić.²

Temeljito i pravo školovanje i znanstveno obrazovanje, pa onda i sustavnost i akribičnost u radu, imale su nprocjenjivu važnost za cjelokupni njegov odnos prema arheološkoj ostavštini i arheološkim praktičnim i znanstvenim problemima. S obzirom na klasično obrazovanje i svećenički poziv, ali još više na tlo i na vrijeme u kojem je rastao i krug iz kojega je izrastao — na onaj bečki — Bulić je bio logično priklonjen nešto više rimskim i starokršćanskim spomenicima. No, unatoč tome, apsolutno su pogrešne, netočne i, rekao bih, tendenciozne primjedbe, a ponekad čak i objede, ne tako rijetke i u novije vrijeme, da se Bulić nije bavio i tzv. nacionalnim spomenicima i nacionalnom hrvatskom prošlošću već da je preferirao ono rimsko doba. Nedvojbeno je sasvim nešto drugo, čak suprotno. Bulić je velik dio svoga uma, znanja, vještine, ljubavi i znanstvenoga potencijala usmjerio upravo u tome smjeru, stavio je u službu proučavanja i vrednovanja spomenika iz razdoblja rane srednjovjekovne hrvatske države i njezine prošlosti. U postotku, ako bi takva kvalifikacija trebala da ima i neku težinu, točno onoliko, koliko je u to vrijeme bilo i moguće. Bulić je, naime, kao savjestan i školovan znanstvenik, jedino tako i mogao postupati. Svi nespornosti i poteškoće, pa i sukobi, koji su ga pratili na tom polju (spomenimo usputno onaj s fra Lujom Marunom) proizlazili su upravo pa i jedino, smjelo bi se reći, iz takva njegova opredjeljenja: iz znanstvenih polazišta i pobuda.

² Svojevrsan pandan Buliću u Dalmaciji bio je u sjevernim krajevima Hrvatske J. Brunšmid. O njemu vidi *Corolla Memoriae Iosepho Brunšmid Dicata*. Izd. HAD-a, sv. 4, Vinkovci, 1979. Također noviji, kritički i nadahnuti tekst o J. Brunšmidu napisao je nedavno preminuli profesor Zagrebačkog sveučilišta Stojan Dimitrijević: *Josip Brunšmid u svom i našem vremenu. Radovi odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, Zagreb, 1981, str. 47.

Vrijeme nam ne dopušta potanko obrazlaganje i razradivanje ovoga što je upravo rečeno. To, uostalom, kao i čitav lik Bulića, čovjeka i znanstvenika, iziskuje sustavno istraživanje koje prelazi sposobnost i mogućnost pojedinca: traži, naime, kolektivna istraživanja, visok stupanj poznavanja prilika i činjenica, a to, bez dvojbe, izmiče i snagama a znanju samo jednoga čovjeka.

Druga pretpostavka s koje se može govoriti o Buliću kao istraživaču nacionalne prošlosti, a koju sam na početku apostrofirao, jest njegova vidovitost svojstvena genijalnu učenjaku. Lako je danas u bogatim knjižnicama, uz mnoštvo priručnika (knjiga još uvijek, dakako, ima u manjem broju negoli bismo ih trebali), uz električno svjetlo u toplim uredskim sobama, sa crtačima i fotografima, uz mjerila, računare i svekolika pomagala — lako je danas, eto, rješavati arheološke zagonetke. No, prije gotovo stotinu godina trebalo je biti doista uman pa iz sama tri slova *hel* pomisliti na podatak koji donosi arciđakon Toma i neviđenom uporabom sastavljati gotovo stotinjak malih ulomaka u monumentalni natpis, dragulj-izvor za hrvatsku povijest.³ Dakako, našlo se i u ono doba zlobnika, a bilo ih je još i nedavno, koji su pričali pa i pisali, kako su to za Bulića uradili — nitko drugi do neuki i gotovo nepismeni čuvari i poslužnici.⁴ No, zbog takvih prozračnih i neobjektivnih opaski, Bulićev lik postaje još većim.

Taj epigrafički rad, usprkos naknadnim dopunama i dodatnim interpretacijskim inovacijama,⁵ ostaje do danas nenadmašenim, pa je doista svojevrsno remek-djelo, jer, koliko mi je poznato, nema u našoj praksi (ni starijoj, ni novijoj) slična primjera da se iz tolikog mnoštva fragmenata sastavljao tako važan i vrijedan natpis. Po njemu je Bulić postao nadalesko poznat.

Ipak, još jedan primjer — po mojoj ocjeni čak i značajniji — otkriva još očitije Bulićev znanstveni pristup i njegov način razmišljanja. U mnoštvu prije spomenutih rodoljubivih istraživanja amatera i zanesešnjaka hrvatskom prošlošću, koji su posljednjih decenija 19. st. tražili u dubini zemlje, ponajviše u nadi da će iskopati neki natpis s imenom kakva dostojanstvenika, kneza pa čak i kralja, ili barem neko narodno ime, Bulić je postavio temelje ne samo hrvatskoj arheologiji kao znan-

³ F. Bulić, Izvještaj... o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom natpisu kraljice Jelene... *Vjesn. Hrv. arheol. društva*, N. s. 3/1898, str. 19 i 5/1901, str. 201. — Arcidiaconus Thoma, *Historia Salomitana*. Ed. F. Rački, Zagreb, 1894. — L. Katić, *Zadužbine hrvatske kraljice Jelene na Otoku u Solinu. Rađ JAZU*, knj. 306, Zagreb 1955. — Ž. Rapanić—D. Jelovina, Revizija istraživanja i nova interpretacija arhitektonskog kompleksa na Otoku u Solinu. *Vjesn. Dalm.*, 70—71/1968—1969, str. 107.

⁴ Vidi npr. posljednji citirani rad u prethodnoj bilješci, str. 111, bilj. 16, zatim S. Gunjača, *Starohrvatska baština*, Uvod, Zagreb, 1976, str. VII i d.

⁵ Poslije Bulića o natpisu je usputno pisano na više mjesta, no bitniji su i ovi noviji radovi: Ž. Rapanić, Mater (pater) pupilorum tutorque viduarum, u *Novija i neobjavljena arheološka istraživanja u Dalmaciji*. Izdanja HAD-a, sv. 3, Split, 1978, str. 83. — D. Rendić Miočević, Neke epigrafsko-onomastičke značajke epitafa kraljice Jelene. *Arheološki radovi i rasprave*, 8—9/1982, str. 219. Tu je navedena i sva novija literatura.

stvenoj disciplini, već je i pisanjem prve knjige o ranosrednjovjekovnim spomenicima⁶ pokrenuo sustavnije razmišljanje o toj baštini, izazvao zatim i žučljivu raspravu,⁷ potakao polemičke stavove, suprotstavljanja i pomaknuo čitavu problematiku za mnogo koraka unaprijed.

Okrenuo se bio, malme, tom prilikom Bulić onim spomenicima koji nisu bili naizgled privlačni, poput rimskih, koji su ponajviše sačuvani u izlomljenim fragmentima, koji na sebi nose tek geometrijski ornament, pleter ili kakvu devalviranu reminiscenciju na bogatu klasičnu, helenističku ili rimsku ornamentaciju. Usmjerio se, dakle, spomenicima pletertne skulpture, od kojih su neki imali na sebi uklesane i zanimljive natpise, a kojima se, kao i istovremenoj i dotad malo istraživanoj arhitekturi pridavalo u ono vrijeme u nas, ali i u svijetu, sasvim malo pažnje. Inozemni su istraživači, doduše, i prije Bulića i, naravno, u njegovo doba, uključivali neke od tih naših srednjovjekovnih spomenika u svoje koncepcije i u svoje viđenje kulturne i umjetničke baštine, najčešće u onu velikoga susjeda, ali i u krug germanskih Langobarda. U tome času i u takvoj atmosferi Bulićeva knjiga *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale savremene dalmatinske iz dobe hrvatske narodne dinastije* predstavlja avangardni pristup koji je u našoj historiografiji, kao i u povijesno-arheološkoj literaturi ostao nezapažen sve do najnovijega doba, do Petriciolijeva usputnog podsjećanja na to djelo, danas ipak podmakle 1959. godine.⁸

Vraćajući se, eto, ovom prilikom počecima hrvatske arheologije, taj se Bulićev rad iz daleke 1888. godine čini toliko zanimljivim i vrijednim da ću jedan, po mojem mišljenju vrlo važan i bitan odlomak, u cijelosti citirati. Bulić piše: »Ali po mnenju, koje smo gori na str. 15. istakli, da, to jest, tako rečeno langobardski, bilo karlovinčki mistični ornamentalni motiv, ne smije se smatrati... više privatnom osebujštinom ma bilo kojega naroda, nego razvijenijom kompozicijom motiva, koji se već u jednostavnijoj osnovi pojavljuje za prvih vjekova kršćanske umjetnosti, usudili bismo se utvrditi, da taj ornamentalni motiv mogao je i ne biti unesen u Dalmaciju iz druge zemlje, već da je plod također postepenoga razvijanja umjetnosti u našim krajevima. Istina, da naša tvrdnja ostaje još nagom nagoviješću, jer u Dalmaciji se nije još otkrilo spomenika iz razdoblja od IV do IX vijeka, kojima dokazati njezinu pozitivnost; nu svakako ako se je ornamentacija po sebi razvila do tako rečenog karlovinčkoga tipa u Italiji, Francezkoj, Irskoj, Njemačkoj, zašto nije mogla i u Dalmaciji.«⁹

Tako je pisao Bulić, vrlo davno, a tako temeljito i znanstveno logično, ograđujući se pošteno od postavljene hipoteze, želeći da se otkriju spomenici koji bi pretpostavku i potvrdili.

⁶ F. Bulić, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale savremene dalmatinske iz dobe hrvatske narodne dinastije*, Zagreb, 1888.

⁷ F. Radić, *Hrvatski spomenici u kninskoj okolici*. Napisao F. Bulić. Prikaz knjige, *Vjesn. Hrv. arheol. društva*, 11/1889, str. 55, 82, 115; 12/1890, str. 12, 45, 90, 122; sve u nastavcima.

⁸ I. Petricioli, *Fragmenti skulpture od VI do VIII stoljeća iz Zadra. Diadora*, 1/1959, str. 175.

⁹ F. Bulić, o. c., bilj. 6, str. 17.

Već smo dugo vremena u mnogo povoljnijoj situaciji od Bulića, pa ipak ni arheološke niti povijesno-umjetničke analize, koje su slijedile jedna za drugom sve do najnovijega doba, nisu Bulićevoj hipotezi posvetile dužnu pažnju. Njegova je misao prolazila i protekla nezapaženo. Ne eitira ga ni Ljubo Karaman u svojoj glasovitoj *Kolijevci* iz 1930. godine,¹⁰ iako na jednom mjestu u bilješci jasno sažima Bulićevu misao kad kaže da je ranosrednjovjekovna umjetnost »opći produkt svoga doba«.¹¹

Vidljivo je iz upravo navedenog podužeg citata iz Bulićevih *Kninskih spomenika*, a to je za našu arheološku i povijesnoumjetničku znanost najvrednije, precizno impostiranje problema. Bulić, naime, jasno kaže da je umjetnost refleks jednoga vremena i neke određene sredine, pa stoga postoji mogućnost da se ona i u nas autonomno razvijala iz logičkih vremenskih i stilskih premisa i da je tu, konkretno u Dalmaciji, kao i drugdje u Evropi, postupno prelazila u novi stil. S ovako tek nešto slobodnije interpretiranim Bulićevim mišljenjem moguće se i danas sasvim složiti, pa je tu očevidna ona Bulićeva vidovitost genijalna učenja koja je bio daleko, daleko ispred svojega doba. Čak i danas u našoj znanosti rijetko se susrećemo s tako konkretnim i točnim zapažanjima, a od Bulićeva vremena prošlo je gotovo stotinu godina.

U vrijeme kad je to pisao, Bulić, dakako, nije poznao mnoge nama danas dostupne argumente kojima se može osnažiti njegova hipoteza. To je sasvim razumljivo, jer tada nije bila raščlanjena ni kronologija starokršćanske umjetnosti kakvu danas poznamo, dok je srednjovjekovna tek ponegdje ulazila u vidokrug istraživača. Zato se raspon od 4.—9. st., koji je Bulić bio naznačio, može danas bitno suziti, pa za polazište u razvitku naše ranosrednjovjekovne umjetnosti (u prvom redu graditeljstva i skulpture), točnije one iz doba hrvatske srednjovjekovne države, uzeti posljednja stoljeća kasne antike, tj. bogatu starokršćansku baštinu na središnjem dijelu istočne obale Jadrana.

Čini se, međutim, da, u vrijeme kad je izrečena i objavljena, Bulićeva misao i nije mogla postići vidljiviju resonancu, niti je bila u stanju potaći veću pažnju suvremenika. Svi su znanstveni pogledi, pa ma kakvi oni bili, tada, a i dugo poslije, bili usmjereni na sjevernu Italiju kao na jedini mogući izvor predromaničke umjetnosti. Tamošnje prisustvo Langobarda i njihov plodonosni boravak, državna i društvena organizacija sa zakonodavstvom, određenom kulturom, umjetničkom i jakom gospodarskom podlogom, koja se temeljila i na prirodnim i na naslijeđenim bogatstvima sjeverne Italije, djelovali su da se taj kraj smatra gotovo isključivim izvoristom u kojem se mogu tražiti korijeni novoj umjetnosti. To su, uostalom, priželjkivali dokazati i talijanski i njemački znanstvenici toga doba, a njihove knjige i njihova riječ bile su predmetom širokog interesa, daleko većega negoli je to moglo biti Bulićevo djelo, objavljeno k tome i na jednom, svjetskoj znanosti sasvim nedostupnom jeziku.

¹⁰ Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti*, Zagreb, 1930.

¹¹ Isti, o. c., bilj. na str. 86.

U nas, pak, i reakcija na Bulićeve *Kninske spomenike* bila je, kako se čini, prožeta više sitnim ljudskim strastima, a mnogo manje vođena znanstvenim pobudama. Radićeva je kritika¹² objavljivana u *Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva* u dugim nastavcima, kao kakav podlistak u dnevnim novinama, bila intonirana tako da potcijeni Bulića, što, dakako, nije nimalo pridonijelo da se problem ozbiljno raspravi. Što Franjo Radić,¹³ taj zaslužni pučki učitelj, nije, uostalom, ni bio dorastao znanstvenoj polemici s učenim Bulićem, jer mu je bliže bilo amatersko i zanesenjačko raspravljanje, negoli dokazivanje u okvirima znanstvene metodologije kojom se Bulić mogao služiti. Kad su se poslije u »Kninskome starinarskom društvu« rasplamsali sukobi, Bulić drugu knjigu, koju je bio najavio pa i građu za nju prikupio, nije ni napisao. Zbog toga, na žalost, nismo u mogućnosti pratiti da li je ono citirano Bulićevo stajalište dalje evoluiralo i u kojem smjeru, jer se on, vjerojatno duboko razočaran nastalim stanjem i reakcijama, na tu temu više nikada sustavno nije vraćao.

Preskočio sam ovdje, u ovom kratkom izlaganju, spominjući samo jedan isječak iz Bulićeva rada na polju tzv. nacionalne arheologije, u užem smislu te riječi, mnoge poznate stvari: njegov bitan doprinos povijesnoj znanosti, točnije rasvjetljavanju genealogije i slijeda hrvatskih vladara u 10. st. koji je otkrio čitajući epitaf na sarkofagu kraljice Jelene, zatim njegov doprinos stvaranju i razvitku i djelovanju starinarskih društava (onoga u Kninu i onoga u Splitu), pa arheološka iskopavanja u Solinu i Solinskom polju, na »Gospinu otoku«, Gradini, Rižinicama, Mirima itd., oko pedesetak rasprava i manjih članaka iz ove oblasti, mnoge povijesne radove koji zadiru u rano doba hrvatske prošlosti u ovim krajevima.

Želio sam ga samo prikazati kao znanstvenika, kao osobu kojoj je uvijek bilo stalo u prvom redu do argumentiranja svojega mišljenja, jer se držao postulata da je znanost jedina i jedinstvena, univerzalna, i da ne postoje dvije istine ili dvije pragmatičke solucije. U tome je bila njegova veličina. *Erat ille solus!* — da se poslužim sintagmom sa sarkofaga nadbiskupa Martina¹⁴ koji je i danas na istočnoj strani periptera Dioklecijanova mauzoleja — današnje splitske Katedrale. *Bijaše on jedinstveni čovjek!* No, iz toga, iz te jedinstvenosti i neponovljivosti Bulićeve osobe, proizlazila su mnoga, pa i bolna razočaranja, jer je bio iznad svojih najbližih suradnika i neposrednih nastavljača, a k tome je i nezaustavljivo i neizbježno prolazilo, protjecalo i mijenjalo se vrijeme, ona društvena i kulturna klima koja je mogla generirati ljude takva samoprije-gora, zanosa i nadasve znanstvenoga i ljudskoga poštenja.

¹² F. Radić, o. c., u bilj. 7.

¹³ O F. Radiću vidi rad nedavno preminulog Dasena Vrsalovića, arheologa i konzervatora, tiskan u *Starohrvatskoj prosvjeti*, Ser. III, 12/1982, str. 201, pod naslovom »Franjo Radić, znanstveni izvjestitelj Hrvatskog starinarskog društva u Kninu i glavni urednik Starohrvatske prosvjete«.

¹⁴ Ž. Rapanić, Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, *Vjesn. Dalm.*, 65—67/1963—1965, str. 299.